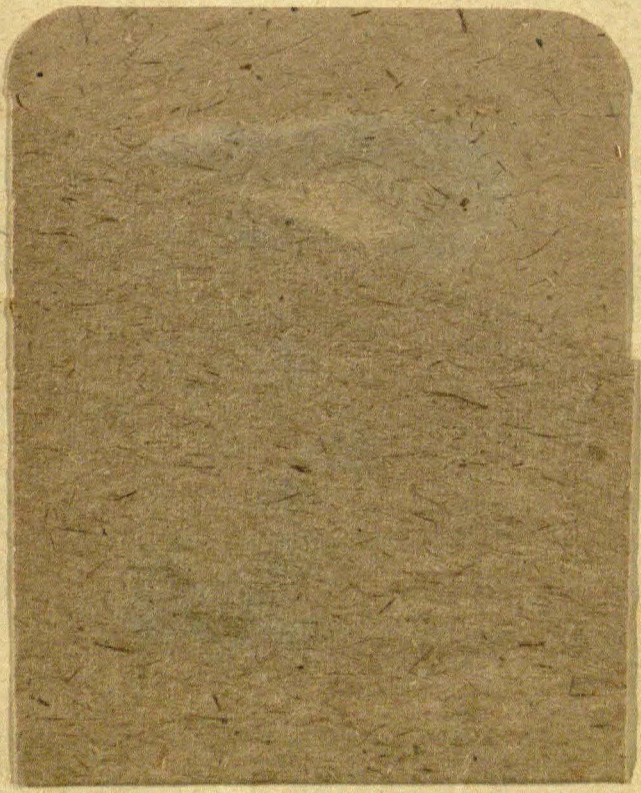
Х 84(Х24)
К-73

ИВАН КОТЮШЕВ

Тастагы істер

1963

сер. + 842 Рос-6к/б-5 Х(Хак)

ИВАН КОТНЫШЕВ

К-73

Тластағы істер

1170354 БХ

Хакасская областная библиотека

ХАКАСИЯНЫҢ КНИГА ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
АБАКАН — 1963 г.

ТАСТАҒЫ ІСТЕР

Чоғар көк пулуттар алтында
Хайылбас харлығ сорах тағ турча,
Аның тигейі ортызында
Хызыл флаг от пола чалбастанча.
Аның паарында, тізең, сунғар
Ағарча суғ тўзізіндег тубан.
Анда хуурча підірең тастар.
Анда чоғыл чалғыс таа ыдырбан.
Төбін хыр осхас тастар пастап,
Анаң хана осхас тас-хаялар.
Анда хара чарыхтаң пахлап,
Көгерчелер ле от, алтын хааллар.
Анда тастарда істер чатча,
Тирең хастыр таға пахчаң ӧдии.
Анда көп ойыхтар оймарча,
„Тас пасхынчах“ пўдір салтыр іди.
Сала аңдарылбин тыынғанда,
Тимір таях сиген чир арланды,

„Т“, „П“ тапсаға төөй сыхханда,
„Төдір паспинчам!“ теен осхас полды.
Тастағы істері тың пазылған,
Сайбирға чил, пурғун күзі хаппас!
Чікім пөзікке тырбахтанған
Кізінің ады, кирее чіт парбас!

ЧАРЫХ КӨЗЕНЕК

Мин Кремльде тас ачыхта парчам.
Кірчеткен күнге көзенек сағыл тур.
Москвада чурттығнаң чөре чоохтасчам.
„Пу Ленин кабинеді...“,—ол көзіт тур.

Анда хараа Ильич столы кистінде
Мөкейе одырғандағ полча мағаа,
Хахпахтыг лампачах, чарых көйчеде,
Көгілбей сузын теңдіргендег ағаа.

Төрткіл ах чачынны сығырта сиглеп,
Перо чапчаң чүгүрче оң холында;
Түрче турып, көзенек пахлир осхас:
Чирде тамызылғандағ хыролыг чол.
„Чазан, Москва!“—оттардаң харах албас.
Күлін турыбызар осхас полча ол.
Ол ах чарыхта чох полчадыр амды,
Че Ленин партиязы чуртапча,

Аның көзенеенде чарых успады,
Анда хачан даа чарых палыңнапча.

ЛЕНИН ПІСТЕ ПОЛҒАН

Наа талалған Ким суғда тағлар арали
Минсуғзар иде ах пароход чохтапча,
Чардағы таллар, аны удурлаан чіли,
Час көк пӱрічектерін хыймыратхлапча.
Анда тасхар аар-пеер табырах пастырғлап,
Тур салды чабызах сынныг сағаллыг оол.
Аартын сыгып одырған чазызар харап,
Ағбан тадарларын сағысха кире ол.
Ол хынча обаалыг кӱргеннер пастыра
Оларзар нанчыларзар чіли хаалирға,
Торбастыг чайғы иблеріне кір пара,
Чалахай чоохтанып киліп тоғазарға.
Че аның чолы иртіпче Суссар,
Ол хыр ӱстӱндегі ле аалны көр полды,
Андартын кӱӱлеп килчеткен чалбах суғзар
Изеннескенге төӧй хол ла суныл парды...
Ленин, піс чіли, хакас таа чирін көрген!
Аннаң тың көзеркестіг ниме полар ба?!
Ленин піссер дее килген, піске дее кірген,
Ленин пісте дее полған тібин сыдир ба?!

МОСКВАҒА ЧОЛАБИТ

Мин чайғы кӱнде ыр пазып одырчам
Ағбан ма, Ким ме хазында,
Алай иирде от сал, кил, книга хыгырчам
Соян тағларының олиинда.
Анда чоғар самолёт көр салзамох,
Москваға чолабит сӧлетчем,
Москваны сағызым хоопча сах олох,
Москваға анча тың кӧӧленчем!

ОРДЖОНИКИДЗЕЕ

Мин, Соян тағларының алтынаң киліп,
Синің адың адаан чирге читтібін;
Халых чон арали хона-тӯни чӧріп,
Мин Табатта чиит хызыңны көрдібін,
Син, хынза, анда хызым чоғыл тирчіксің—
Мин аны чахсы пілчем позым даа,—
Че анаң хайди даа аны сизерчіксің:
Синің хызыңа санаан пар анда даа.
Ол пу чирде төріптір паза ӧс партыр:
Мында, Хара Ӱӱс хазында, көглеен ни.
Ол чирӧк осхас уғаа сіліг полтыр:
Харах—тигірі, сас—таң алтыны ни.
Ол синің хызың даа поларға турыстығ:
Ол аалның саблығ ӱгретчізі полча;
Ол сині көктеен осхас молат хылыхтығ,
Прай позынаң тоғыста хайнапча.
Ол чахаан: „Пабама чолабит сӧле зе-е".
Мин онарылбин сурғам:—„Аймахха ба?"
Ол сах олох тапсаан:—„Чох,
Орджоникидзее".
Анда сағаа хыныс чоохталбинча ба?!

АХ КИИКТІГ СООР

Ай чох Хараа Тундра чазызында
Ах киикті соор табырах килче,
Чылтың-чалтың тигір чарығында
Пӱрӱңкідегее төӧй көрінче.
Ӱзун хаалны, поза чіли, тутча
Алтынзархы тоң чир ээзі.

Аңың соонда сунғарох одырча
Хой теері хатаңчыхтығ кізі.
Хыри-пазы чох пустығ тиңіс осхас
Көртіктіг хар ибіре чирде,
Чил төбін эген сігендег ағас
Харал, кил, чат халча пірееде.
Іколеңе харығ полбаан чіли,
Хар-пораан хайдар-да кір парған.
Оларны астырбасха тыпли
Сағылча чол көзітчең солбан.
Кем, хайдар парча? Орыс ханына
Пеер ыстырған Свердлов полчадыр!
Ырахчы тадар нанчыларына
Чадын чатпин сағын парчадыр!

ЧОННАРНЫҢ ЧҮРЕГІ ВОЛГА ХАЗЫНДА

Мин Россияда хачан даа полбаам.
Че сағызым хачан даа Волгазында—
Синің дее паза минің дее пабам
Пизии полчатхан сіліг городында.
Ол чазыдағы күннің теезінде,
Анда, Крымда чіли, сад порчоланча.
Чүс чыллыг ағастар көлегінде
Ульяновтарның туразы сым турча.
Аның істінде инег тузында
Часка пүдірігчізі төреен-өскен.
Ол пораанның харасхы хараада
Аны күрезіг чолына үдескен.
Анда сын сөзін пирген орыс оолғы
Ол, алып чіли, тутхан андағ сөзін—
Сайбалбаан ханы чабал хылығы:

Петербург харибінең Сибирь ызии
Тооза Чирнің ўстўнең чыылызып,
Анда чоннар—негр, индус, грек полчалар,
Анаң ағаа чабыс пазырынызып,
Анда ізіг чўректі халғысчалар.

АНГАРАДА

Ол кўскўде Иркутта, тахтада,
Ангара, син маған урунғазың,
Аяс кўнөрте ічең Байкалдаң
Пабаң Кимге миңдеп парчатхазың.
Мин синнең пурунғы аар киректі
Көргеніңні сургабын андада,
Анаң син сөлеезің Радищевті,
Аның хайди полғанын ызығда.
Пайларның хазыр ипчі ханына
Іди дее хорғыстыг пілдір турған,
Синнең кўс алып, чонның мойнынаң
Чабалны хыя тастирдаг полған.
Синінең мөнек анымчохтазып,
Пазын төбін тўзірбин сыххан чол:
Орта ўлгў ўчўн хабызып,
Соңы төл чиңерін пілчеткен ол.
Ангара! Синде пўўн полған полза,
Хайди ла кўлінібіскейчік ни?!
Синде ГЭС пўтчеткенін көр салза,
Ниме ле тіп чоохтабысхайчых ни?!

МИН МАЯКОВСКИЙНІ КӦРГЕМ...

Мин Москвада Чалаң ачығында
Халых чон арали килчеткем,
Анда, тўзімде чіли, алнымда

Сағыбаан кізіні көрчеткем.
Мин, сым тохти тӱскенни тӱсчедіп,
Таңнап, кил, аңдып сыххам аны:
Пасталыг школадох ӱгренчедіп,
Сомнаң пілчең омазы.
Ол кізіні иртчеткен сиберли,
Хуу кепкалыг, андағох таарлығчых,
Холында наа пасхан стихтар чіли,
Ах чачын тӱре тут салғанчых.
Мин тідінмеем: „Арғыс“ тібізебес,
Сӱр көрерге омах кізідең
Че мин пілгем—ол мин иткен нимес,
Ол аннаң алай пасха чирдең...
Мин көргем Маяковскийні, тӧӧйні!
Ол іди чӧрчең полар анда!
Мин, кем-де чіли, Маяковскийні
Көргем тирге хынчам ноға-да.

ТОЛСТОЙНЫҢ ПІЧІГІ

Ағбах от, сегіріп чӱгӱрген чіли,
Чилге хаптыр парчатхан ойымда,
Пулуттыг тигірзер тозын пурлатхли,
Чалаң оол чорыхнаң парчатхан чолда.
Ол Соян тағлары алтындағы аалзар—
Улағнаң килген пічікті апарған ноо.
Андар кем паза хайдаг ла ниме пазар
Алай ба пасча даа тіп сағынмаам ноо.
Аны пасхан кізі ыраххы нанчызын,
Туңмазын чіли, паарси адапчатхан,
Тадарлар тағларый паза чазызын
Сӧснең хоостап ызарға сурынчатхан.

Ана ідӧк хынчатхан чох-чоостарның
Хайди чуртапчатханнарын пілерге
Паза нинче ле пар чахсы позынаң
Тимдедег полған полыс таа пирерге.
Ол Толстойның пічігі чон аразында
Ыр чіли, көп чыллар ундулбинчалар,
Аға ханныг чӱректер талбырапчада,
Анда позы полған осхас полчадыр!

БОНДАРЕВ ААЛЫНДА

Прайзы чыылғандаг көп таг хыринда
Соян таглары алтында полған;
Анда Бондарев орыс чуртаан аалда
Иудино тіп аалда ӱс хонғам.
Мин ол алтаҷаң чулычахты алтаам,
Чыстаам ол чыстаҷаң порчоларны,
Анаң аар-пеер хылчаңны сым аралаам
Ол аралаҷаң харағайларны.
Мин көргем тоғызон частыг нучыгын
Ол турада ла иртірчеткен кӱн.
Ол сағысха кирген саблыг ағазын,
Ӱрдеегіні сӧлеен саңниндаг ӱн.
Ол хынчаң тасхар, көзенек алтында,
Ӱр нимес тынанып одырарға,
Россиядағы нанчызы Толстойдаң
Наа килген пічікті хыгырарға.
Анда аны улуг-кічіг адапча,
Анда ол чуртапча ӱреен соонда.
Аны ундутпас иң сын ниме полча
Өңненчеткен совхоз хонии анда!

ОЛЬГА ӦЗЕНІ

Ерба тағларының ахсында
Оланғай амыр ӧзен чатча,
Че ол позының амырында
Партизан хыстың мағын чыыпча.
Анда ыр чіли аны, сыбырасча
Ах хазыңнар паза кӧк тыттар;
Анда анох сағындырча
Чирдең сыхлап одырған тастар.
Ол полған Зоя осхас чип-чиит,
Олох осхас матыр, махачы;
Ағаа аллар ысчаң чолабит,
Аның кӱлиин сынағлаан ыырчы.
Тігіне, тігі тытха кӧли
Чада ахтарнаң харбасхан,
Сіскіре чабылған ханға чіли,
Тӧзінзер хахпас хызарчатхан.
Анда сағам кӧп тас турада
Пӱдірілглепче пір тиксі дее,
Анаң, тізең, андағы хола
Ольганаң тоғазарбын мин дее!

ТЫЗЫЛҒАН АЙ

Поғдайба Ай, абахайынаң кӧзеркеп,
Чирге ырахтын тапсабин кӱлінчең,
Тегілек сарғамдых сырайын на кӧзідіп,
Сыртынаң пеер айланмин тискерленчең.
Аның соонда ол Чирге ойнап хыналчаң.
Аннаң чазыр сыхчаң чӱс-сырайын даа.
Тыңнаң тың кӧледе наағын на халғысчаң,

Анаң пүргенібісчең ол саңай даа.
Күлүк Чир сағынчаң: „Сыртында ноо полар,
Ниме көзідерге хынминча мағаа?“
Пазын сыстатчаң: „Хайди аны піл полар?
Пайорхазы ӱрге чидер бе ағаа?“
Анаң ол хайди поларын сағын тапхан:
Аныңзар ысхан Чылтыс нымысчыны.
Анзы кистінең туюхха көре тартхан,
Чочыт киліп хайхадыбысхан Айны.
Амды, көр, Ай чытлаҷаан тохтадыбысты.
Ол Чирні аарлап киліп күлін турча...
Анынаң өре поларға хыныбысты,
Аның оолғын аалладарға сағыпча.

ТАС ИПЧІ

Арығ тастындағы төңде
Тас ипчі көрче піске,
Кір париған күн теңенде,
Хабыл парғандағ өртке.
Аның ирткен чаада іди
Көйгенін көзіткендег
Ам андағ чабалдаң хайди
Сизінерін сөлеендег.

ХАЙЛАХ

Чайғыда ағастығ пүк тигірінде
Хайлах көгліг күлетеп учух чөрче,
Ханадын күнге теер пар килчеткенде,
Аартын ибіріле айлана түсче.

Алай ба, тигір тӳбін тірир чіли.
Тастал сых парча кӧгілбей пӧзіксер,
Кинетін кӧні учуға тӧбін кӧргли,
Пазох нандыра тӳсче чабыс чирзер.
Анаҫ ағастарға сала урунмин,
Табырах кис парча пилтірліг суғны,
Андағы кӳргенніг кӧк чазаа хонмин,
Ас парча чікім хаялыг тағны.
Кӳскӳде, тізеҫ, уядаҫ сыға
Чылыг чирзер, аәллаан чіли, парча ол,
Таныс нимес чир-суғларны тобыра
Илееде кӳннер салча узах чол.
Мин, пу ундулбас наа чӳс чыл кізізі,
Ағаа ай-аринча атархабинчам,
Пулут ӳстӳнзер атыла ӧӧрлебізіп,
Аннаҫ чапчаҫ даа, ырах таа учуғам!

СЫЫРАТТА ХАРҒАС ПАЗА СӦС ПИРІС

Мын тастыг тағныҫ ӳстӳнде турғам.
Кинетін тастар чоохтана тӳскеннер:
Анда сыырат-крестер чызып парған,
Анда кізілер, тӧріп, ӳреченнер.
Хайдадыр за аал?.. Хараам алнында
Хыр пастыг апсахтыҫ чооғы тур салған:
Анда, хаялыг тағныҫ алтында,
Адай чазыглыг чох-чоос аалы полған.
Парасхан кізілер тыҫ илечеҫ
Кирпе осхас чабал турачахтарда,
Оларда ӧрініс кӧрінмечеҫ,
Хызығыс саҫай чуртаҫаҫ оларда.

Пір чыл чайғыда хорғыстығ өлім—
Кизім ағырығ кире салған чуртха.
Ол чіп салған андағы чон төлін,
Прайзын тазып салған улуғ сыыратха.
Мин анда халых чоным адынаң
Харғаабын ікі пастығ хара хусты,
Сөс пиргем аның айланарынаң
Тыннаң арачылирға Чир-суубысты!

ТЕРБЕН

Ағастығ часпаң чар алтында
Саңай харал турчатчаң тербен,
Суғ тарт парчаң орай чайғыда,
Түүбінең сай ла сыхчаң түбен.
Суғ пар даа, тасчатхан даа ползa,
Миндирге киліспечең ағаа:
Ол ас асхынах тартчаң хайза,
Анынзар арам килчең хаңаа.
Амды ол суғда пүт парған туғ,
ГЭС наа тербенні тоғындырча;
Тербеннің тузазы ам улуғ,
Күзі саналбастағ көп хапча.
Ам хассар чоллар толғалчалар,
Турча ах тербен хас үстүнде—
Аар-төдір чөрче машиналар
Хараа, күнөрте, иртен, иирде.
Тербен пөлче алнындағыдаң
Прай сарии чахсы амғыны,
Айлахтанчатхан тастарынаң
Сабландырып ырлапча аны.

МОСКВА

Пу улуғ столица Москва нимес,
Пу Москва хакастар чирінде полча.
Мында, тігде чіли, көп тура көрінмес,
Пу көп ӧӧрліг ах хойларнаң сабланча.
Че андағ даа полза, пу Москва чуртын даа
Харасча городтағ сіліг идерге:
Мында город тӧстелчеткендег сағам даа
Паза ағаа оой полча киртінерге.
Мында, Кремль ариндағы чіли, көгерче
Аал аразында ӧскірілген ағас;
Мында туғ Нымырдахта пола ӧңненче,
Андағы көгілбейленчеткен осхас.
Мында чалаң ачиндаға тӧӧй хоостала,
Пір хадыл тас ӧрге хызамдыхтан тур!
Мында МГУ иділе иң пӧзікке санала,
Ікі хадыл тазох тура ағар тур.
Ол сыннаң Москва тіп адалчатханында,—
Москваға көмес тӧӧй поларға кирек!
Анынаң хын, кил, тоғасхан аразында,—
Москвағох чіли, талбырапча чӱрек!

ЧИЛ ТУРАЗЫ

Майна рудникте, чоғар, таг олиинда,
Ах хая осхас тас тура турча,
Аныңзар иде иң чікім орында
Тайған тас ізіндег чол хубарча.
Аныңзар, алыптар чыылған чіли,
Тыттар пахчалар ӧзен кизіре,
Аархылары, пуларны удурлағли,

Хааласча тағ үстүнең индіре.
Ана ол таҕдағы чилнің туразы,
Анда ырым ырлап, кил, чуртапча ол.
Ол тағ тоғысчыларның нанчызы,
Оларзар пазылған пір азах чол.
Ол чолдаң оларға төреміл килче,
Чир алтынзар түсче көгліг чил,
Анда, чазыдағы чіли, пос чөрчє,
Осны аар сүрче: „Сығарзыннар чис!"
Аның сылтаанда тоғысчаа анда даа
Чир үстүндегөк ле осхас чахсы,
Анда чалахай чил туразының даа,
Аны сағын тапханның даа сызы!

УСИН

Соян тағлар өзенінде
Сіліг хыс чапчаң инчеткен,
Ніскечек иптіг иңнічееңде
Хыл көгенее көгерчеткен.
Ойымға сығарынаң, ол хыс
Көр салған хынчаң оолғын аар.
„—Табат!.. Син мындазың ноо! Чапсыс!.."
Хысхырып ойлаан аныңзар.
Азырылбин хучахтас турып,
Хыс сурған: „Ноға тис чөрдің?"
Оол күлінген: „—Сині хоғдырып,
Аалда тоғынарға килдім.
Син маға саңай хабазарзың,
От тамысчаңнар поларбыс".
„—У, син!.. Сағыныбох алтырзың!"
Иркелет киліп тапсаан хыс.

Аннаң пеер олар сарын көгде
ГЭС терпеен айлахтандырча,
Че хыс „у, син!“ истілгенде,
Ол Усин не тіп адалча.

Хоб Ғ. 117037

ХАРА ТАҒ ЭЭЗІ

Күннең тоғассох суғзархы ағас,
Арғыстары алнында парча ол,
Нымахха кірген Муромец осхас
Чир алтындағы орыс алып оол.
Ол шахтер киптіг, тимір пөріктіг,
Холында лампачағын тудынча,
Ӱгредіглігдег улуғ пілістіг,
Нанчыларнаң хакастап чоохтасча.
От сузы хонах пола учухча,
Тӧдір хызыплача харасхыны,
Анаң күмүс иде сағылдырча
Тоғынчаң чирдегі хаяларны.
Ол анда күгүрт күзүреткендег,
Молат нимес, позы хасхан осхас,
Транспортерға изел тӱсчеткендег.
Тӱнде суғ ахчатхандағ хара тас.
Аннаң машина тартыпча аны
Пулуттығ чир ӱстүне сығара,
Тооза тартып парығандағ тағны,
Чилге пулғаттыр халча ол ара.
Ол анда аны ӱгенни ӱгли,
Тӧӧй ит салча пӧзік тигейлерге,
Чӱзер чылларда чыыл парған чылиин
Аябин сыйлапча кізілерге.

Хакасская областная библиотека

СҮТ ХАРА СУУ

Соян тағлары тигірінде
Чарых чайғы күн чалтырапча.
Анда, чуллығ бзен үстүнде,
Ағарча чайлағ тура, мылча...
Анда ах хазааға толдыра
Чоон чохыр інектер тайнан тур.
Аар, чыс тастында, сеек хуйдыра
Хузуриин пулғапча он частуур.
Анда інек сағчаң матырлар
Улуғ күс сығарча чиңерге:
Хайхал чірчее соорта[1] урчалар
Хойығ сүттерін плегелерге.
Анда хас төбін толғалчатхан
Чолдаң инче машиналығ оол.
Торғы осхас көк паза маңхан
Чазызар сүт тартып парча ол.
Андағ хайди көске көрінмес?
Тоғыснаң ынархасча саблас!
Аннаң, тағзартын, соох чул нимес,
Че сүт хара суу аххан осхас!

АХ КИНДІР

Тигір алтында көгерген көл чіли,
Хырада иртен ах киндір порчоланча,
Күндүсте порчолар тоолап пастағли.
Хамых өрбекейлер учуххандағ полча.
Ол түрче дее порчоланчатхан ползa,

[1] Інек сағчаң машинаның чірчезі.

Мин өрініп паза хынып көрчем ан:ы
Ол ах киндір холға киргені ноза,
Анзы, тізең, колхозтарны пайытханы!

ХОМЫЗАХТЫҢ ЧАЗЫРҒАН НИМЕЗІ

Хомызах таҒ іскеркі Кимзертін
Үйбат хазынзар килген ӱрде,
Анда, суҒ ізер чіли, кинетін
Мойнын сӧӧбіскен чулзар иде.
Ол позыныҢ істіліг хойнында
Чазырған нимезін ағылған,
АннаҢ көмес тее сығарбаанында,
ТастынаҢ на пар—чох, сын—арған.
АныҢ ніске арах мойнын арта,
Сарынчах чіли, чатча ах чол;
Ағаа хыро тӱспеен кӱскӱ туста,
Хосхардағы көртік полбаан ол.
Анда ах тимірліг тас тілебес,
Ол чир алтынаҢ сыхчатхан той
АндаҒ орынах чапсыстыҒ нимес,
Көп урунча орын ағаа төӧй.
Чирні ӧтіре көрчең не кізі,
Хасхан чіли, піл салған пылтыр:
АныҢ іди чазырған нимезі
Кӱмӱснең пір паалыҒ тас полтыр.

УЛУҒ КӦЛ

Ах чазыдағы УлуҒ кӧл
Чох-чоос тустыҒ тіп истілді,
Че аң испеен чіли ол

Андаан чир дее пілінмеді..
Аның ӱчӱн турысчадыр
Андағы соох хара суғ ла:
„Чох, тустаң арығлапчадым
Тадыпча анча-мынча ла“.
Пілерге ызылған чіли,
Сас өртек хайынча көлдé,
Сын нимені хына көзіткли,
Аннаң парбинча ол кӱнде.
Көл оларны істіп-көріп,
Чуртағчыларны сағыпча,
Он чӱс муң өртек өскіріп,
Ис-пайлығ поларға хынча.
Наа чирдегі совхоз туунда
Сыңмаан өртек андар көзер!
Ол, ырда чіли, андада
„Пай“ тіп саблана даа тӱзер!

ЧАЗЫ ЧИИДІ

Мин күскӱде Үйбат чазызында турғам.
Анда тағ кистінзер ӱдескем кӱнні.
Андағы иирги танычахнаң танысхам,
Тӱрче полғанда, удурлаам пӱрӱңкӱні.
Анда, алтын чіпнең соххан кибіс чіли,
Чалбах хыралар пір тиксі сарғалғаннар,
Аар, кидер, тӱгенчі дее пуғдайны кискли,
Отісчеткеннер позы чӧрчең комбайннар.
Ас кизілген чирде, тігде-мында,
Көрін чатхлапчатханнар сызыр ӱӱмнері,
Оттап чӧргдепчеткен осхас полған анда
Сарығ тӱктіг имнік чылғылар ӧӧрлері,

Анда элеватор, ӱртӱнге ас тартып,
Машина машина соонаң чӱгӱрчеткен,
Чоллар тастынзар, тубан чіли, чайылып,
Ах тозын пурли тӱзе тӧзелчеткен.
Аллыг чазы хыныстыг кӱӱлепчеткен,
Минің чӱреем кӧдірілген, тыығаан хол...
Ол іди наа чирні ырға кирчеткен,
Аны чиит иткенін сӧлепчеткен ол.

ТИМІР ЧОЛ ОРЫНЫ

Сыннар аразында, ӧзен, олыгларда
Пайлаң, харагайлар тигірзер пахчалар,
Оларның кӧлеенде күннең чазынчада,
Турчалар іскіт, тіген, хара сыбылар.
Андагы азых чирлерде хыстырылгли,
Пасхласча хохай, кӧк порчолар, палтырган.
Анда хоос сурлар, чая тасталган чіли,
Ноңных, нир азах пасчаа чох илбек сых
парган.
Анда пӱр тӧзінде махлапча сыгырчах,
Чоғар кеерген хахлан одырча пір торым.
Табырган, ханаттыг чіли, учухча,
Атылча пасха агасха хулас чарым.
Тӧбін сиилче хорым хая алтындагы
Сӧрӧн хара суғзар толгалчатхан орах,
Аның хазындагы оттаң чадап сыгып,
Хыбах, оглахтар пастырчалар табырах.
Тимір чол орыны! Сах ол тусты пастыра
Агбаннаң Тайшетсер иртчедір тимір чол,
Анда ол чол пӱт парган күннең сыгара
Хаҷанға даа анина санал парар ол.

ХАРИБ ОРЫНЫНДА

Ханаларын чут-хасха харалдырғлы,
Иргі хариб турчатчаң хачан даа,
Аны ибіре, сыраттағы чіли,
Өс парған турчаң сахчаң оттар даа.
Анда, тимір тирмеліг көзенекте,
Көрінчең ханға хынмаан иреннер,
Илбек Хызыл Кичкер күзүрелекте,
Нинче өлгенче дее илечеңнер.
Аның соонда, өс алған чіли анда
Оларның ырчылары одырған:
Кізі атхлаан хама он сигіс чылда,
Туюхха кізі өдірген хаарған...
Амды, тізең, аның орыны араа
Тола тоолапча той, торбас, ағас—
Чир тітіребіскен хорығлыг хараа
Саңай изел ле сых парған осхас.
Аны өнетін талаан алып Солбан
Анда, хайхал чіли, турар өрге,
Ах чарых алтында хачан даа полбаан
Хайхастыг тус читкенін сөлирге!

ПУЛАН

Көк тасхыл үстүнде аң сілии —
Күрең іргек пулан турча,
Таснаң иділген ниме чіли,
Пір дее хыймыран салбинча.
Парбах мүүзін сыртынзар тастап,
Пазын көдірче тигірзер,
Пурны үдін үре кии чыстап,

Тумзуғын тутча чикпексер.
Ол аннаң тізі пуланның
Хабарын сахсынған осхас.
Аалча сӧлебинче пӱӱн аны:
Аны чазыр халған ағас.
Мин аны ат саларға нимес,
Че хайхалызын аңдыпчам!
Ноға атчаң! Чахсы ол! Кӧмес!
Совхозтâ тударға хынчам!

ИИРДЕ ПАРОХОДТА

Иирдегі суғда пароход ибзер
Пісті танға удур апарча.
Сағба халатхызы игіріссер
Чолны сарығ отнаң чарытча.
Кӱн кірген чирнің чарығы узып,
Пӱрӱңкі тӱсчедір ол араа.
Аар чалаң кізее төӧй турыбызып,
Кӧгін чідір салды тағ сораа.
Чар ӱстӱнде пӱгӱр тағлар, тізең,
Харалтча салбыхталған суғны.
Пулут пӱргепче хорғамчыл ӧӧнең,
Тигір тӧзі хызартча аны.
Алныбыссар паза ибіре дее
Тағ, хырлар тооза ырағлады,
Чалбах арығнаң пӱкті тиксі дее
Чайылған тубан хучахтады.
Піс хайда-да ӱстӱнзарых, Крымда,
Талайда чӱс париған осхаспыс!
Мында даа полар! Таңда талайда
Мына підӧк чӱс парчадарбыс!

КИМГЕ

Хаңаннаң амғы чіли, инчезің
Син көргезің көп таңнастығны.
Че сағызың даа кирбеңеңзің
Сағамғы осхас хайхастағны.
Пір муң сигіс чӱс тоғызон чылда
Сағаа хабар ла истіл парған,
Чол чӧрген кізі хазыңда
Чарых ӱлӱзін сӧлеп турған.
Пӱӱн, матырға чіли, тың көксіңе
Ӱребес молат хур хурчалча,
Тиңіске тик урчаң алып кӱзіңе
От саларға ол кирек полча.
Анда киңеегі амыр Шумиха
Тооза чир ӱстӱне кӱзӱреді,
Хызыл чар хончии полар городха
Орнын хынып таа киліп пирді.
Син, ӱстӱнде хараа даа чідіргли,
Позыңның кӱнің тамызарзын,
Часхыдағы кӱнге чазы чіли,
Чуртасты порчоландыразың!

КӦӦЛЕНҢЕЕМЕ ПІЧІК

Піс синінең, кӧӧленчеем, плесет салып,
Киев Өгезінде табысхабыс,
Аның соонда иир сай кӱлетеп алып,
Алызарға сӧс пиріс салғабыс.
Че андада мин чӱреем хығыриинаң

Килібіскебін көгілбей Кимге,
Син, тізең, андох тоғынып халғазың,
Киліс парған мині ӱдезерге.
Ам син пілчезің хас тайға істінде
Хачанға даа орных парғанымны,
Пости пол парған тастығ чар ӱстӱнде
ГЭС пӱдіріп тоғынчатханымны.
Син ырах таа полчатсаң, Тамарачаам,
Сағызыма чағынзың син хачан даа
Сині сағынып, узуп таа полбачаам,
Сӧлепче пірігерге хайди даа.
Сағаа аннаң пеер читіре азых чол,
Синің чолыңны тӧбін ӱрер чил!
Паза сағаа килчең пічік кирек чох,
Минің хынчаң чиит ипчім полып кил!

ЧІБЕК САСХАН МЕЛЕЙЛЕР

Маған кирі кӧйім кічиимдӧк
Сыйлаан чібек сасхан мелейлер;
Пілисте хызыл, сарығ, ах, кӧк—
Аймах чібектер ӧңненчелер.
Хып, хачы истер чыртылғли,
Най тың ӱреді ол прай даа,
Че хоостары ла, порчо чіли,
Харах одын ойнатча ам даа.
Мин испеем устың ады-сабын,
Кирі кӧйім чоохтабаан маған,
Сурарға хабынмин салбаабын,
Хабынчах нимеспін чи уған.

Мин, Суриковты чіли, хоосты
Хайхабин полбинчам көрген сай
Ол паазы чох ниме пол сыхты,
Аға көңнім хубулбас саңай.
Хайдағ ла кізі полды ни зе,
Күлүк хоосчы полбаан ма ни ол?
Ах ханның түнінең күрезе,
Таап полбаан ма ни пөзіксер чол?

АРЫҒДАҒЫ ХАРҒАНА

Часхыда тиректер аразында
Чалғыс харғанада тапсаан көөк.
Ағас, наа чіли, турған андада,
Харғана турған пүрчүгінеңөк.
Олох күннерде пүрлер тобырған,
Тирек, харғана көгергеннер.
Чайғыда көлекте ойнаан олған,
Тынанған от сапхан иреннер,
Че күскүде тиректердең тың үр
Көгер турчатхан ол харғана:
Анда, чылығда чіли, көкчік пүр,
Өскі пахчатхан салаазына.
Тиректер сарығ, чалаастар прай—
Көгінеңөк харғана ағас.
Анаң халын хар чаап парған саңай,
Харғана, тізең, тіген осхас.
Ол харғана соохха пиріспеске
Хайдаң алған ни күс арығда?
Арығ, үстүнзарых чіли, піске
Тööле көгербес пе ни таңда?

КІЗІДЕҢ ЧАЗЫРЧАҢ ОРЫН

Көк арығнаң ағын суғ аразында
Хызат чирдегі осхас чол чатча.
Пір айлана тиректер озаринда
Тоозылчатханға төөй көлен парча.
Анда чол хазындағы чар индіре
Хағыл парған оохталған хая тас:
Азах пасчаң ойыхтар суға кире,
Андар түсчең тас пасхынчах осхас.
Аар, ортызынзар, суғны ікі чарып,
Түп олтырых иде сай сығар чөр.
Аның үстүнде, өріне хысхырып,
Хайлах хыйын пол хала учух чөр.
Чабыс күн тігі суғны алтыннатча,
Көлек хара көк итче пу суғны.
Сөрөн чил суғларны салбыраңнатча,
Инген өртек тулғаандағ оларны.
Кізідең чазырчаң орын! Мин пілчем...
Анда сіліг хыс урунған маға.
Аннаң пеер тоғазарға удаа чөрчем,
Че пір дее урун полбинчам ағаа.

САҒЫЛҒАН ПҮРҮҢКІ

Чайғы күн, киртіктіг сынның кистіне патып,
Суғ хазында хара көк пүрүңкі түсче,
Озархы сағба[1], чабыс тағдаң пөзік турып,
Наа сых килген тегілек ай пола көстелче.
Пүгүчекте, наа хазартылған чіли,

[1] Чар үстүндегі өрген узына хазылған тегілек хызыл ниме.

Іле көрін сығыбысты ах турачах,
Андағы чалғыс тирек салаазын арали,
Чалтырабысты чарых алтын одычах.
Пу саринда көк пӱрліг ах сӧӧттіг арыг
Чалааасталғанға төӧй порамсырап сыхчых
Ағастарның суға теңлеен салалары
Харалып таа ысхан суғнаң пірік парчых
Мин сағаан пӱрӱңкі! Сах ол тустың пазы
Хынчаң хызым чидер полған... мына чи
Ол пісті, тӱн чіли, харалтыпчада,
Ағас тастында охсандырта көлетті.

ЧАЗАА ХОПТАНЫС

(Оомыт чазаа)

Уйбат чазызы, Нині хазында тохтап,
Тал, хазыңнар тӧзінде чада тӱсчезің,
Чығанахтап киліп, көдіріле харап,
Тағ аразынзар Ӧк Пазын даа көрчезің,
Син аннаң, аалда, чазы хайрахан,
Көрчензің ни минің дее хынчаң кізімні,
Ағбанда ӱгренген, аалда тоғын сыххан
Ах сырайлыг чиит украин хыс имчіні.
Хынза, чистек пысхан туста ырах нимес
Синіңзер, чазы, чадыбысчаң полар чол.
Тайызах суғны чалаазах кис килебес,
Синінең анда тоғас турчаң полар ол.
Ноға син сағысха кирдірбечензің мині,
Минзер, Ким суғзар, иде
хылчаңнатпачаңзын?
Ноға көзенектең көрген кізі сині
Тілир, сағаа килер тіп сыбырабаазың?

Чазы, чазы! Ноо идерге сурарчыхпын
Мин аны ол аалда хыста пасхан ползам...
Чобағдаң кірер-парар чир таппачыхпын,
Ол маҕаа чіт парған на осхас полча ам.

ПООЙ, ОРАЙЛАТ САЛҒАН

Арығлығ олтырыхта
Сарнах чайғы тан тартылча,
Хоос порчолығ ачыхта
Ікі чиит кізі тоғасча.
Оол хысха сыбырады:
„Мин саҕаа ӱрдең пеер хынчам...“
Хыс мӧңіксіп сых парды:
„Орай... Мин ам ипчі полчам“.

Ыр хозымы.

Поой, орайлат салған,
Кӧӧленчее чох халған оол!
Тілі чохтағ полған,
Сала ла ылғабаан ол!
Наңмыр, чаап пастабызып,
Чічіреп сыхты оларға.
Ипчі, ачын таа ызып,
Пазох чоохтады ол оолға:
„Сӧлирге кирек полған,
Пір дее ниме пілбеченмін мин“.
„Таныс ла“ тіп сағынғам...
Позың на пыролығзың син“.

Ыр хозымы.

ХОНҶЫХТАР

Тыванаң Хакас чирі хонҷыхтар,
Пір чіли, хостилар чир-суғлары,
Пір Ким суғ хазында чуртаҷыхтар,
Араларында Соян тағлары.
Олар таныс хонҷыхтар ла нимес,
Че чиит пиҷелер дее пілчелер,
Пасхалары чохха санныг көмес,
Тың туғанзырасчатхан өрелер.
Пӱӱн, кип-чоохты чіли, туғаннарын
Чоохтанча кӱргеен, обаа чазыда;
Олар хада чалаан Мол ханнарын,
Сее[1] изелтір Хызыл хыринда...
Ол пурунғы туста ікізі дее
Пір аттыг паза пір тілліг полған,
Ідӧк пірӧк полған киптері дее,
Ас-тамах таа пір: пічірӧ, талған.
Ікі харындас табысхан чіли,
Чағыннаң чағын полчалар амды,
Чӱректері саңай пірге кӱрсли,
Хаҷан даа ыраспастардағ полды.

СУҒ ТАРТЧАҢ УЙБАТ

Ӱс кӧк пора адың хости кӧліп,
Тағдаң суғ тартыпча кӧгліг оол.
Аттарын хойыг чилін толғатыр киліп,
Чӱгӱртірче иніс төбін ол.
Тастыг чирде хаңаа кӱзӱрепче,
Суғ портлапча сырлыг сабанда;
Суғ пӱргӱл, кил, нандыра тӱсче,

Сала салғылбинча андада.
Ол чолда урун парған малларға
Сөрөн суун аябин ізіртче,
Чалтырәс турған наа аалларға
Суғ пирерге төреміл кірче.
Аның аразында, тізең, чиит оол
Көглеп халчадыр хынығ көөн дее,
Чахсы тоғын чөрчеткеніне ол
Өрінмин полбинчадыр пір дее.
Аның ӱчӱн ол таныс чурттарда
Аннаң ахчаа паалалбас хыныс.
Ол махталча! Кӱн сай даа оларда
Адатча: „Пістің Уйбадыбыс!“

КИЧКЕРДЕГІ ЧИЛ АРЫҒДА

Сас хырыхчаң кичкердегі чил
Арығда хайынча иир полғанча;
Тӱгдӱр сарығ сазын хырых, кил,
Ибіре учухтыра тарапча.
Ол аны хынча полбас па за
Төөй ит саларға тас пастығ пиге,
Тамырлары сыға тур салза,
Чахсаан сарнах саптыра ӱрерге.

ЧАХСЫ ЧАЙҒЫ

Чахсы чайғы тағ, чазыда
Ӱлӱкӱн тӱзір сыхча,
Табыс чох кӱлін турчада,—
Кизіртіпче кілің, парча.

Ол иң тузында оларны
Чазапча кізілерге—
Хыныҕ идерге тынаҕны,
Өрчіліг көглеттірерге:
Ол пөрігесте күндүсте
Чистек пирче: „Чіңердек“;
Ойымдаҕы пүгічекте
Сыйлапча көскенек...
Ол күнге көйгісче түрче,
Суға сомдырча көлде;
Арыҕда күлетет чөрче,
Сарнах саптырча иирде...
Чайҕы пасха чир-суҕларҕа
Миңди-туда парадыр,
Чахсызын адатырарҕа
Хынчатхан полтыр, одыр.

НИНІ ХАЗЫНДАҔЫ КҮСКҮ

Чазаа сых килген Нині хазында
Ирте күскү ааллапчатханчых.
Чахсы көрінерге хынҕанында,
Ол чазан, кил, суҕынҕан мончых.
Ол, Нииніге кіріп, көк хараанаң
Өтіре дее көрчеткен аны:
„Чалтырах істіліг пай позынаң,
Чідірбеен ноо паарсас, чахсыны“.
Анзы, тізең, холында порчолыҕ
Аны піди чоохти удурлаан:
„Сағаан аалчы! Минің ибім аллыҕ,
Минде дее ааллап алдах матлаан!“....

Андада чиит аалчы нанчызына
Ағылған сыйығын көзіткен:
Сусталчаң күмүс-алтынына
Аарлыг паалыг парча көгенек.
Ол көглиин идер дее чир таппаандаг,
Ол көп хати истіпче алғас.
Ол анда ірікпестег бе хайдаг,
Аннаң хыя даа парбас осхас.

ХЫРБЫХТЫГ ХЫСХЫ КҮН

Маңзырос тоғысчы хысхы күн
Күлін, кил, тапсабин тоғынча,
Аның холы сибер, тоғысха күс,
Аның күзі дее алыптинча.
Ол көгілбей сырлыг көрікті
Үрдірчеен не үрдір тур амды,
Одычаан узырбин көйгісті,
Пір саңай чалбыран сых турды.
Ол ізітче күмүс тимірлер,
Харасча хайылдыр салбасха,
Хызара-ағара түсселер,
Көргіспин хаптырча хысхасха.
Ол тохлатпин малчайта саапча,
Уғаа хоос ниме итче аны,
Тохтабинча үс-төрт сағатча,
Толатча ла хыбын, ойбаны.
Ол кізее көөл таптапча позы,
Кізее чахсы көөл таптапча, одыр,
Аннаңар ол көөл таптағчызы;
Хайхастыг ус тіп адалчадыр.

КҮСКҮ КҮН КІР ПАРҒАН ЧИР

Город тастынзар тан чіли, ырлалар,
Күскү күн кір парған чир.
Чарыхта көйген тасхархы фонарьлар
Алтын чайындылыг осхас полча.
Андағы тиректерні тыт идерге оой,
Сабахтар анах осхас оларда.
Оғыр хусхачахтар сан сыңыраанға төөй
Тапсасча чоғар салааларда.
Мына ӱс хадыл турада пызыңны
Көк пӱрӱңкіде оттар тамылды,
Сах олох, наа ӱлгер чіли, палыңны
Өрге „кино" сөс көй пастады.
Чон чох пол парған тынанчан арыгда
Хамых тааннар хонарға чыылчых.
Чазы осхас стадион одырчаанда
Хызарчалар пулуттаг флагастар.
Мин, киречі чіли, улуг хайхасха
Мындаг хоос күн кірізін оңнабаам,
Тигір-чир дее пістің чуртазыбысха
Чахсыланча тіп сагынмин полбаам!

СОВХОЗТАҒЫ КҮСКҮ

Совхозтағы сарыг сырайлыг күскү
Анди тӱсче аалнан чазы істін,
Анан пастых пол сыхча ірік күске,
Хорылдырча оларны кинетін.
Ол чазыда тӱрченің не аразында
Алтын асты кизерге маңзыратты.
Аның сӧлеен нимезі иділ турганда,

Сүсекке тузында толдырды тоңасты.
Аалда, тізең, хазааларда полча ол.
Ол наа хазаа гүдіриин тоостырча:
„Соох хысхыны удурлырға тимде пол!
Пүүл көп хозылды хус, інек, хуча!“
Анаң нимістіг ағас аразына
Суум-саам чох табырах кір парча ол.
Ол сыныхтапча хайди полған на
Салаадаң хызыл ниміс теерче хол.
Аның пайын санап таа полбас осхас,
Аннаңар ол „пай“ тіп адал парды.
Ол махха сыхты, пос учухча саблас,
Тың ырах истілді саблығ ады.

ТАПТЫРҒАС

Тастағы істер 3
Чарых көзенек 4
Ленин пісте полған 5
Москваға чолабит . . . . . —
Орджоникидзее 6
Ах киіктіг соор . . . . . —
Чоннарның чүрегі Волга хазында 7
Ангарада 8
Мин Маяковскийні көргем . . . . . —
Толстойның пічігі 9
Бондарев аалында 10
Ольга өзені 11
Тызылган ай . . . . . —
Тас ипчі 12
Хайлах . . . . . —
Сыратта харгас паза сөс пиріс 13
Тербен 14
Москва 15
Чил туразы . . . . . —
Усин 16
Хара таг ээзі 17
Сүт хара суу 18
Ах киндір . . . . . —
Хомызахтың чазырган нимезі 19
Улуг көл . . . . . —
Чазы чииді 20
Тимір чол орыны 21

Хариб орынында 22
Пулан . . . . . —
Иирде пароходта 23
Кимге 24
Кööленчееме пічік . . . . . —
Чібек сасхан мелейлер 25
Арыгдағы харғана 26
Кізіден чазырчаң орын 27
Сағылған пўрўнкі . . . . . —
Чазаа хоптаныс 28
Поой, орайлат салған 29
Хончыхтар 30
Сүғ тартчаң Уйбат . . . . . —
Кичкердегі чил арыгда 31
Чахсы чайғы . . . . . —
Нині хазындағы кўскў 32
Хырбыхтығ хысхы кўн 33
Кўскў кўн кір парған чир 34
Совхозтағы кўскў . . . . . —

Котюшев Иван Григорьевич

СЛЕДЫ НА КАМНЕ

Стихи

Редактор *Н. Е. Тиников*
Художественный редактор *А. П. Масленников*
Технический редактор *А. А. Самрина*
Корректор *Е. А Кызласова*

Сдано в набор 4 июня 1963 г. Подписано к печати 10 сентября
Формат бумаги 70×92¹/₃₂. Печ. л. 2¹/₄. Уч-изд. 1,42. Заказ 4125.
Тираж 500 экз. АЧ01966. Цена 7 коп.

Хакасское книжное издательство, г. Абакан,
пр. Ленина, 70
Хакасская областная типография, г. Абакан,
Хакасская, 56

Пу чылда Хакасияның книга издательствозы хакас тілнең мындағ книгалар сығарча:

Лермонтов М. Ю. Айна. *Поэма.*

Аксаков С. Алый чахаях. *Нымах.*

Толстой Л. Н. Олғаннарға чоохтар.

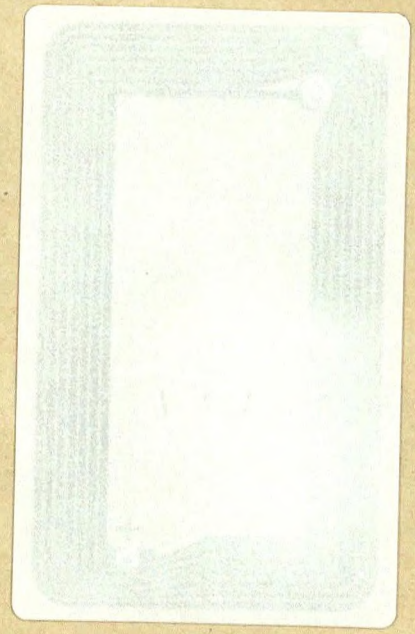
Алексеев С. П. Суворовтаңар паза орыс солдаттардаңар чоохтар.

Доможаков Н. Г. Ырааххы аалда. *Роман.*

Чебодаев М. Н. Стихтар паза чоохтар.

Айдолай. *Алыптығ нымах.*

Баинов М. Р. Тустарча чорых чӧргені. *Поэма.*

Пазы 7 ахча.